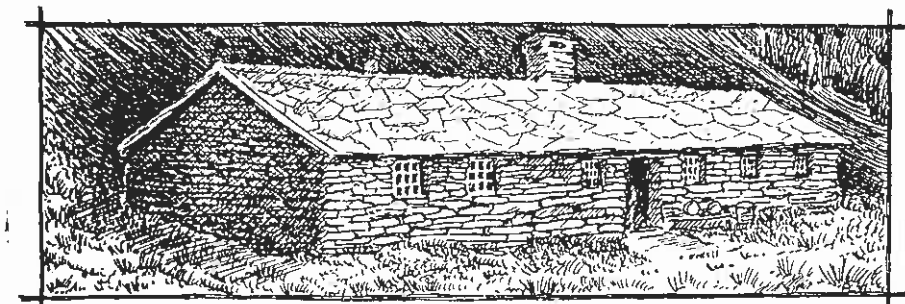

***RAUSJØDALEN
SETERMEIERI***

*av
John Holm,
Os*

Rausjødalens Meieri.

Av John Holm, Os

Meieridriften i Nord-Østerdal har rike tradisjoner. Det var i Tolga herred landets første meierisamvirke ble startet for 100 år siden i 1856 under navnet Rausjødalens Meieri.

Et gammelt ord sier at «om 100 år er allting glømt», men gjennom beretninger både skriftlig og muntlig har vi da noe å fortelle om dette.

En rekke gode tiltak på landbrukets område ble for 100 år siden satt i verk av Selskapet for Norges Vel. De viste bøndene veien til et bedre fjøs- og mjølkestell.

I året 1851 ansatte Selskapet en sveitser, Andreas Kundert, som vandelærer i fjøs- og mjølkestell. Han foretok en rekke reiser i landet og kom sammen med agronom C. H. Jensenius, den kjente landbruksmann som da var ansatt i Kristians og Hedemarkens amter, for å undersøke seterdriften og gi veiledning i mjølkestell på setrene. Begge disse virket i Tolga og Os, og der ble straks stor interesse for saken.

Hovedpersonene for tiltaket med Rausjødalens Meieri var gårdbruker og kirkesanger Jon Simensen Grue og Ola Johnsen Berg, også kalt «Bortistuen». — Grue virket på Tolgen og Bortistuen på Os og begge to var foregangsmenn for et bedre jordbruk. Jon Simensen Grue var da i sine beste år; Bortistuen bare ungdom, 26 år.

Rausjødalen Meieri.

I 1856 var tilslutningen såpass stor at planen med setermeieri kunne settes ut i livet. Den 24. januar 1856 var det stort møte av bønder på Jon Simensen Grues gård Tolgensbakken. Denne dagen kan regnes som stiftelsesdagen for Rausjødalens Meieri. Her ble det vedtatt å danne et interessentskap hvis hensikt var å «anstille forsøk på en forandret tilvirkningsmåte av kjørenes melk i sommermånedene, den tid de går i god fjellhavnegang, hvorvidt de kan befinnes å bli mere lønnende enn den hittil brukte måte forsåvidt det angår utsalg etter nåtidens priser på smør, alminnelig skjørost og de finere, utenlandske ostersorter.» Likeså ble vedtatt vedtekter for selskapet, i alt 23 paragrafer, som er vel gjennomtekt og fyldige. J. S. Grue var sikkert forfatter av alle disse.

25 bønder med J. S. Grue i spissen underskrev vedtektene. J. S. Grue ble selvskreven formann.

Landets første meieri var stiftet på papiret. Søknad om økonomisk støtte ble sendt Selskapet for Norges Vel, og fikk der innvilget et lån på 700 spd. mot kommunegaranti og 4 % rente —

tilbakebetaling om 10 år. Det ble også sendt søknad om å lønne en dugelig sveitser til å bestyre meieriet og meddele undervisning i kvegrøkt. — Den økonomiske side av saken var således i orden.

Allerede den 5. januar 1856 hadde Jon Simensen Grue fått utstedt skjøte på en havnegangstrekning med setervoll i Rausjødalen, som ligger ca. 2 mil sydøst for Tolgen sentrum. Rausjødalen er en fjelldal ca. 1 mil lang. Størsteparten av dalen ligger over tregrensen, og her på denne eiendom skulle setermeieriet reises. Eiendommen hadde flere ganger gått på handel, og eides før av Ingeborg Olsdatter Myre Finstad og ble av interessskapet betalt med 680 spd. Eierne av gården Storrøsten eiet eiendommen i 1817. Grue har nok kjøpt eiendommen før selskapet ble stiftet. Lensmann Ole O. Evenstad i Stor-Elvdalen lånte selskapet 500 spd. og dette beløp ble tilbakebetalt da lånet fra Selskapet for Norges Vel ble utbetalt.

Det kan synes bakvendt for vår tid at man skulle reise bort i en avkrok langt fra bygden for å finne brukbar havn. Dertil kom at havnestrekningen var værhard. Men all brukbar utmark som lå nærmere bygden var opptatt både som markslått og beite. Interessskapet var bygget på andeler. Det samlede antall var 100, som svarte til 100 kuer. Disse andeler var delt i 10 hovedlotter à 10 kuer. Den som sto først på listen for hovedlottene hadde ansvaret for å få tegnet 10 kuer. Det viste seg at ikke alle hovedlotter ble fulltegnet, og førstemann på listen måtte da leie kuer for å fylle tallet.

Styret besto av 10 mann. Vedtektene bestemte at utgiftene skulle deles likt på andelene, men utbyttet skulle deles etter mjølkemengden andelseierne leverte.

Det ser ut som andelstegningen i Tolga gikk godt. Det skyldtes vel bøndernes tillit til Grue. Han var bygdens ordfører og foregangsmann og leder i alt offentlig stell. Tegningen av andeler i Os fikk ikke så stor tilslutning. Bortistuen som hadde med dette å gjøre i Dalsbygda og Os var den gang en ganske ung mann, snaut 30 år, og hadde sikkert ikke den tillit som krevdes til et så stort tiltak.

Det er sagt om Bortistuen at han under sin ferd med andelstegningen fikk tilsagn fra en bonde om tilslutning, men at bonden først ville snakke med sin kone om saken. Da Bortistuen

Da Bortistuen kom på gården for å få tegning av andeler i orden, ble han av konen sterkt advart mot å drive med slike ting. Da *Bortistuen* fremdeles fremholdt fordelene ved å bli med, ble kona harm og pekte på døren og ba ham gå.

Det var 40 som tegnet andeler, men buskapen som kom til Rausjøen tilhørte 34 eiere. Av disse var 23 fra Tolga og 11 fra Os.

Det kan ha sin interesse for bondene i Tolga og Os å se hvem som var med i tiltaket. Fra Tolga: *Jon Simensen Grue, Hans Kirkebakken, John Estensen, Anders Nettet, Simen Gjeltten, Nils Bakken, Ole L. Holoien, Knut Floor, Iver Moen, Knut Olsen Stoen, Jens P. Volden, Ola K. Sagbakken, Ole P. Ryalen, Iver A. Tollan, Nils Malmåsen, Paul Brendmoen, Semund Dolgård, Peder L. Lilleniisgård, Tore J. Doljogård, Jakob N. Sandmor, Mikkel N. Prestlien, Even Olsen Kåsen og Lars Jonsen Olsgård.* Fra Os: *Ole Jonsen Berg, John Eriksen Moseng, Nils I. Østgård, Lars Jonsen Grubban, Esten Ingolfsen Ous, Hågen P. Gjeltten, Johannes Grue, Peder P. Berg, Ole Iver Berg og Ole Mikkelsen Berg.*

I Rausjødalen var der ingen brukbare hus til så stor besetning — 100 kuer. Det måtte oppføres hus til meieridriften før man kunne flytte dit.

Våren var sen i 1856. Det så ut som man ikke kunne komme igang med drifta det året. Den 12. juni sendtes 37 mann og 38 hester til Rausjødalen for å oppføre hus under *Bortistuens* ledelse. I løpet av 3 uker ble oppført meieribygning i sten — 30 alen lang og 10 alen bred, bestående av mjølkbu, ostkjøkken samt ostbu. Likeså oppførtes fjøsbygning i sten

— 40 alen lang og 16 alen bred — med båser til 100 dyr. Byggetilfangët (sten) ble tatt like ved setra og trevirket lengere ned i dalen. Byggearbeidet ble utført som pliktarbeid, men taksten på husene ble etter gjeldende arbeidspriser satt til 400 spd.

I slutten av mai kom sveitseren *Caspar Hiestand* til Tolga. Han skulle etter oppdrag av Selskapet for Norges Vel lede driften av dette første meieritiltak i vårt land. Ved siden av skulle han i vintertiden gå som vandrelærer på gårdene og gi veiledning i fjøs- og mjølkestell. Statsagronom *C. H. Jensenius* kom samtidig med *Hiestand* til Tolga, og han var nok til stor hjelp og nytte ved planleggelsen. *Jon Simensen Grue* skriver herom: «Det var særdeles godt at hr. *Jensenius* var med Schweitseren her, thi ellers havde vi kommet i en svare Forlegenhed angaaende Sproget, da vi ikke forstod hinanden.»

havde vi kommet i en svare Forlegenhed angaaende Sproget, da vi ikke forstod hinanden.»

Det nevnes ikke noe om oppførelse av seterhus i 1856. Rimeligvis var seterhusene såpass bra at man greide seg foreløbig. Det trengtes atskillig av rekvisita og innbo til meieriets drift og betjening. Det ble anskaffet ved utligning på hovedlottene og delvis kjøpt. Vi tar fortegnelsen med da den gir oss et bilde av den tids bruksmåte.

Utlignet og anskaffet av interessentene: En stor rullekjerne, en langkjernbøtte, to store melkeholker, en melkiste, fire mindre melkeholker, et låsferdig matskap, 10 store melkedaller, 10 mindre daller, 10 melkeasker, 4 melkeringer, 4 vannbøtter, 100 melkebunker, 2 store melketrau, 50 smørbutter, 100 primbutter, 4 matfat og stk. skjeer, 2 krusskåler, 5 melkøser, 5 melksiler, 5 store slever, 2 mindre, 1 stor brødkurv, 2 ostekjørelere, 2 matsmørkopper, 8 vasstre med jernlenker, 5 senger, sengeklær til skinnfeller med åklær, 5 bjørkespader til gjødselen, 5 hugøkser, 5 hakker, 6 rukkuer til fjøset, skohammer og hovtang, 2 jernskorukkuer, 5 matbord med stoler.

Kjøpte saker: En stor jernmalmgryte med vinne kjøpt i Trondheim, 15 alen tynt lerret til ostekluter, 2 små bunter snorer til osteformene, 2 par kaffekopper, et krusfat og en skål, en stor kaffekjel, en stor kobberystekjel på 300 potter, en slipesten med jernås. Ysteredskaper fra Sveits bestående av 3 melkebunker, 2 ostformer og 1 fløtskje. Ostepøver, en kokegryte, en bakstehylle med jernring, en stor stekepanne, 2 tinnskjeer og et lite speil, 2 ostepresser, 1 Sweisers melkesil, 1 jernspade til kjelen, 1 liten handpust. Likeså ble der etter Hiestands forlangende innkjøpt apotekvarer (medisiner) fra Røros.

Til husholdningen ble det av interessentene levert matvarer, bestående av byggmjøl og rugmjøl, helgryn og flatbrød og mye saltet og speket sau- og kukjøtt.

Alt lå nå vel til rette for drifta, og den 7. juli er den store og minnerike seterflyttingsdagen. Da sendes 89 kuer og 2 okser til Rausjødalen. Kuene med følge setter kursen fra Tolga, Hodalen, Holøydalen, Dalsbygda og Vangrøfta over fjellet til Rausjødalen.

Grue og Bortistuen som var foregangsmenn, hadde hele tida møtt mye motbør særlig blant budeiene, som mente at dette sam-

Caspar Hiestand.

virketiltak var en overflødig ting. Ingen hadde bedre greie på kuestell enn dem. De mente det var en skam at en sveitser skulle lære dem bedre og lønnsommere kuestell. Bortistuen, som førte dagbok, skriver herom: «En pokkers alarm om meieriet i Rausjødalen, især av gamle kjerringer, der med sitt vante smør og ost kan forsikre at ingen gjør det bedre, og at nok yngre kan la seg nøie med det samme og ikke begynne med så mange nye skikker. I det hele tatt er størstedelen imot dette foretagende.» Videre skriver han om seterfløttinga: «Den 7de juli skulle Konerne skille sin Buskap, forat nogen skulde gaa til Rausjødalen. Ingen kan beskrive hvilken Jammer deriblandt herskede. Nok var det saa, at næsten alle Koner var med for å gjæte sammen. Men hvilken elendighed. Ko og koner jamret seg ganske ubeskrivelig. Men efterat det første Døgn var overstaaet, begynte alt at komme mer og mer til Rolighed.»

Personalet ved Rausjøen 1856: Caspar Hiestand, bestyrer. Tjenestefolk: Iver Larsen Prestlien, Peder Larsen Holøien, Erik Hansen Kirkbakken, Marit Olsdatter Berg, Ingeborg Pedersdatter Vol-

den, Kari Olsdatter Høsøien, Olava Ingebretsdatter Breen, Agate Estensdatter, Paul Iversen Moen.

Kvinnene utførte gjetingen av dyra skiftevis.

Det var oppsatt kontrakt mellom Selskapet for Norges Vel og Hiestand om hans lønn. De to første virkeår 130 spd. årlig med fri kost. Interessentene betalte herav 40 spd. årlig. Resten betaltes av Selskapet for Norges Vel.

Tjernerpersonalets lønn for sommeren var fra 6 til 10 spd.

Vi forstår at konene hadde særlig vondt for å betro dyra sine til andre, og det var mange som så dette tiltaket i Rausjødalen som en vederstyggelighet. Det hersket ikke så lite overtro i den tida. Hvis det skjedde uhell med dyra, eller ble dårlig sommer, så ble dette utlagt som en straffedom over den som hadde ansvaret. En jente som besøkte dyra sine i Rausjødalen i begynnelsen av beitetida likte seg svært dårlig; hun brast i gråt og utbrøt i harme: «De som er skyld i dette tiltaket får bære synda.»

Meieriet i Rausjødalen var anlagt etter sveitsisk mønster og hovedproduksjonen var helfet sveitserost.

I 70 dager varte drifta første året, og i den tida var mjølkemengden 24 492 pottes (1 pott = 0.965 liter). Det ble foretatt 3 prøvemelkinger for hver ku og ført nøyaktig regnskap over mjølkemengden. Den gjennomsnittlige mjølkemengde pr. dag og dyr var 4 liter. Vi kan synes at mjølkemengden var liten — så mye mer som at hver interessent hadde plikt til å sende på setra sine beste vårbærkuer. Enkelte interesserte sendte nok sine beste kuer — prøvemelkingslisten viser det. Men storparten gjorde det motsatte. De ville gardere seg mot et eventuelt tap på drifta, og konene ville ha sine beste dyr heime.

Hiestand hadde atskillige vansker med ystinga av osten den første tida. Jensenius som var tilstede som observatør spurte Hiestand om osten var etter ønske. «Nei, ikke ganske,» svarte Hiestand. Osten ville heve seg i ostepressen og dette var en stor feil. Han prøvde flere måter, og etter kort tid fant han frem til den riktige behandlingsmåten. Jensenius sier at Hiestand hadde en høyt utviklet sans for renslighet, og når han undersøkte om mjølkkebunkene var vel rengjort behøvde han slett ikke å holde dem tett opp til ansiktet, men kunne på avstand straks lukte den minste grad av syrighet. Jensenius forteller at engang Hiestand sto og

rørte i ystekjelen, tok han opp en håndfull ost — luktet på den og ristet på hodet og sa: «Møkk i melka, møkk i melka!» Jensenius var ikke istand til å kjenne noen vond smak.

Produksjonen i 1856 var:

Sveitserost 2221 kg, eller 140 oster à 16 kg

Smør 256 »

Møsmør 1384 »

Til husholdningen på seteren medgikk 679 pottor mjølk, samt dravle og møsmør. Rett gammeldags setermat.

Driftsresultatet: Brutto inntekt pr. ku 9 spd. — netto inntekt 6 spd.

I året 1857 foregikk seterfløttinga den 8. juli. Beitetiden varte i 64 dager. Dette året var Hiestands 11-årige sønn Jacob med. Han hadde reist den lange vegen fra Schönenberg i Schweitz til Tolgen og kom dit den 20. april 1857. Gutten lærte hurtig det norske sprog og fungerte som tolk for faren som enda hadde vanskeligheter med å forstå norsk.

Dette årets sendtes 91 kuer og 2 okser til setra. Produksjonen var dette år noe høyere, nemlig: 101 stk. sveitserost à 20 kg, 216 kg smør, og 1700 kg møsmør.

Som det fremgår av produksjonen, var det sveitserost det ble laget mest av. Jon S. Grue sier i sin innberetning til Selskapet for Norges Vel: «Fabrikasjonen av sveitserost er uten tvil mere fordelaktig end når mjølka tilberedes på sedvanlig måte til smør, ost og surmysost, såfremt man kan få en rask og sikker avsetning på sveitserosten.»

Nede i bygda Tolga ble der oppført en kjeller for lagring av osten. Storparten av sveitserosten ble solgt i Oslo. Morgenbladet skriver herom: «Den på Rausjødalens Meieri i Tolgen ifjor sommer tilvirkede Schweitzerost, omtrent 110 Voger, er i disse dage bragt herved for at selges. Efter Kjenderes dom skal den være udmærket god Vare, idet den er i Besiddelse af den Egenskab, man ellers i nogen grad har savnet hos den i Handelen bragte norske Schweitzerost, nemlig Fedmen. Tolgenosten er måske endog federe end den ægte Schweitzerost. Det eneste man kan bemærke er at den endnu er vel ung, men for Fremtiden vil den næppe heller blive bragt herind førend den er fuldmoden. Til efterretning for dem som ønske at gjøre sig bekjendt med denne ost, tilføier vi, at den mid-

lertidigen er opplagt i Petersens Gaard i Tomtegaden, tæt ved Jernbanetorvet, indtil den kan blive afhændet til Handelsmænd, der ville påtage sig dens fuldstændige Efterbehandling.

Avsetningen av osten gikk smått — og man forsøkte med avertering i avisen. Morgenbladet nr. 87 1856 hadde følgende annonse: «Norsk Schweitzerost af udmærket Kvalitet, der i Sommer er tilvirket på Rausjødalens Meieri, sælges ved Caspar Fr. Solberg, Rødfyldgaden No. 38.» Det ble også annonsert at osten var til salgs hos Waltzin & Holst.

Prisen på osten måtte settes rimelig hvis varen skulle bli omsatt. Dette ved siden av de ganske store fraktutgifter gjorde vel at nettofortjenesten ikke ble særlig stor.

Smøret solgtes til bygdens folk og til embedsmenn nedover Østerdalen. Møsmøret ble solgt i sin helhet til bygdefolket. Utbyttet svarte til ca. 10 øre pr. l melk.

Det var meningen å drive meieriet i Rausjødalen i 1858, men dette måtte oppgis av forskjellige grunner som her nevnes: Osten ble transportert landeveien ca. 40 mil til Oslo. Den tok atskillig skade av nedbør og en masse omlastninger. Osten hadde dessuten ikke den skarpe smak som ekte sveitserost.

Sist på året 1857 meldte Hiestand fra at han ville slutte i stillingen for å overta en lignende stilling hos Esten Røsten i Tynset, men grunnen til at han sa opp stillingen var nok sikkert at han hadde de gode koner i mot seg. De likte ikke fellesdrifta. Dertil kom at forholdet mellom tjenestefolkene i Rausjødalen ikke var godt. Hiestand som var bestyrer, skulle ordne opp i dette forhold, og tok husmorens parti. Det var nok en myndig dame og det er mulig at der hersket et intimt forhold mellom disse to. Første sommeren gikk det så vidt at selveste formannen, J. S. Grue, ble tilkalt for å ordne opp i forholdet, og etter som han selv skriver i meget forsiktige vendinger — lyktes det ham å få forsoning i stand etter en ukes forløp. Dette viser at Grue hadde en enestående evne til å temme og forsone gemyttene.

Den andre sommeren ble der oppsatt en liten seterstue som Hiestand hadde til eget bruk.

Med meieriets formann J. S. Grue var Hiestand overmåte godt fornøyd, men ikke med de øvrige interessentene. Et eksempel viser hvilke vanskeligheter han hadde med interessentene. Disse hadde

plikt etter tur til å hugge det nødvendige brensel i den tida seterdrifta varte. De møtte nok opp, men noen vedhogging ble det ytterst dårlig med. Således kom en av interessentene til setra en dag for å hogge ved. Først fikk han en god middag — etterpå en lang middagshvil — og så hogde han litt ved, men ikke på langt nær det han pliktet, og ruslet så heim om kvelden. En annen som kom for å utføre samme oppdrag hogde slett ingen ved, men gikk i to dager og så over havnegangen. Hiestand måtte flere dager sjøl skaffe den ved som trengtes og bære den frem.

Uenighet og prosesser med eierne av de tilstøtende havnetrakter forekom også. Begge somrene var usedvanlig kalde med snø i dalen. Havningen ble det også skralt med når det led frem på sommeren.

Etter disse to driftsår ble drifta nedlagt og Rausjødalen solgt. Det er svært alminnelig at når et stort foretagende må innstille like etter starten, vil det oppstå tap for de interesserte, men slik gikk det ikke her. Rausjødalseiendommen ble solgt til to av interessentene, Nils Malmåsen og Even Kåsen for 1100 spd. Etter at gjelden var betalt, ble det tilbake såpass mange penger til interessentene at de fikk godtgjort for sitt arbeid og sine kontante utlegg.

Landets første meierisamvirke fikk således ingen lang levetid, men fikk avleggere i Magnhildalen og Såttåhaugen som var mer private av karakter.

Foregangsmennene for dette samvirketiltaket i meieridriften fortjener å bli særskilt omtalt.

John Simensen Grue var født 1804 på Øvre Gruvgården i Vangrøfta i Os. Bestefaren var den første læreren i folkeskolen i Os. Faren døde da John var 9 år. John hadde gode evner og var godt skikket som skolemester. Han fikk undervisning av farbroren, lærer og klokker John J. Grue, og virket først som lærer i Nøra og Os skolekretser.

I 1833 ble han ansatt som lærer og kirkesanger i Tolgen hovedsogn. Ved siden av eiet og drev han et lite gårdsbruk. Han var særlig pennefører, hadde gode evner og en sterk vilje forenet med klokskap. Han var den første bondeordføreren i Tolgen. En forsiktig og god styresmann for bygda. Det er sagt at var han ikke tilstede under en stor og viktig sak ble denne ikke avgjort før man

John Simensen Grue.

Ole Johnsen Berg.

hadde hørt hans råd. Han hadde en ubegrenset tillit blant folket, og den ble ikke misbrukt. På sine gamle dager flyttet han til gården Langen i Vangrøfta hvor han døde. Vi kan vel trygt si at uten John Simensen Grue, intet Rausjødalens Meieri.

Ola Johnsen Berg, — Bortistuen som han i daglig tale kaltes i bygden, var født i Vangrøfta i 1829. Faren, Jon Erikson Berg, var smed, snekker og kirkebygger og gårdbruker. En begavet slekt. I de tider Ola overtok farsgården kom spørsmålet om meieriet i Rausjødalen opp og han var svært ivrig for saken og fikk i oppdrag å tegne andeler i Dalsbygda og Os. Han strevde hardt og hadde mye motgang i dette arbeid. Han førte i mange år dagbok som inneholdt mye verdifullt stoff om arbeidet på gården og det som hendte i bygda, både utenom det vanlige og om bygdepolitikk.

Han hadde i høyeste grad arvet slektens gode egenskaper. Var bygdens slakter og innførte en forbedret slaktemetode. Han var takstmann og en fremragende husdyroppdretter og prisdommer i dyrskuer sammen med statsagronom Jensenius i bygdene i Nord-

Østerdalen. Han var også mye benyttet som dyrlege. Han drev sin gård meget godt og innførte forbedrede metoder i jordbruket. Han anla et lite handmeieri på sin gård. Kort sagt, en foregangsmann på jordbrukets og husdyrbrukets område. Men dessverre fikk han ikke den tilslutning av bygdefolket som han burde. Han levde langt foran sin tid, og nå i vår tid har vi fått erfaring for hvor geniale mange av hans planer var.

I 70-årsalderen solgte han sin fedregård og reiste til Amerika. Han kjøpte seg en farm, men døde etter noen få års forløp.

Disse to nevnte foregangsmenn hadde tro på meierisamvirket og de evnet å få satt tiltaket ut i livet. Et uhyre dristig tiltak. Meieriene i Vingelen, Tolga, Dalsbygda og Os har hedret deres minne ved å forære Norske Melkeprodusenters Landsforbund et forstørret bilde av disse to. Bildene har fått plass på Forbundets kontor i Oslo. Landsforbundet har vist stor interesse for Rausjødalens Meieri ved å restaurere den gamle meieribygning, og vi meierifolk i Vingelen, Tolga, Dalsbygda og Os er meget takksamme for det.

Om tiltaket med Rausjødalen ikke førte frem med en gang, så hadde det nok stor betydning. Smått om senn ble det startet meierier utover hele landet og i dag går praktisk talt all mjølkeproduksjon gjennom meieriene, som er krumtappen for bygdenes næringsliv.

I juli 1956 ble det arrangert et stevne i Rausjødalen på den 100 år gamle meieribustaden for å minnes det første samvirkemeieritiltaket i landet.

